

Fridtjof Nansen:

Min tro (1929)

Kapittel i boka "[Nansens røst, andre bind](#)" (utgitt 1942)

Det er forunderlig hvor overordentlig sjelden man hører mennesker frimodig og åpenlyst gi uttrykk for sin tro, hva de virkelig tror i sitt innerste jeg, og i sine beste øieblikk; hvilke høiere makter de anerkjenner, om overhodet noe, hvilken fremtid som venter. Har det sin grunn i skyhet, en hensyntagen til andres overbevisning som de ikke ønsker å forstyrre? Eller er det fordi mange mennesker ikke har maktet å komme til en slutning om hva de virkelig tror? Muligens begge deler. Da Charles Darwin ble spurt om sin tro, svarte han: «Hvad mitt eget livssyn angår, er det et spørsmål som ikke angår andre enn mig selv. Men når De spør, kan jeg si at min synsmåte ofte kan svinge hit og dit. Jeg mener at generelt sett (og mer og mer eftersom jeg blir eldre), men ikke alltid, vilde det mest treffende uttrykk for mitt synspunkt kalles agnostisk.»

Men skjønt et menneskes tro til en viss grad iallfall er hans egen private sak, så kan den allikevel influere på hans handlinger og ferd i det hele, og kan derfor bli av betydning for hans medmennesker. Det er særlig påkrevet å undersøke de trosformer som er herskende i den merkelige tidsalder vi lever i, for tross de mektige fremskritt videnskapen har gjort, og de stadige bevis på den hvite rases levedyktighet – tegn som kan ventes å inngyde tillit, livsglede og håp, så hører man ofte det engstelige spørsmål: Mot hvilket mål styrer menneskeheten? Hvad vil den vesterlandske kulturs fremtid bli? Krigene kan i høi grad ha bidratt til å skape denne mørke anelse om en forestående katastrofe, men den virkelige årsak ligger dypere. Den virkelige årsak ligger i den kjensgjerning, at den tenkende verden nu befinner sig i en vanskelig overgangsperiode – gamle, overleverte sannheter er blitt rokket og kastet til side, gamle trosbekjennelser og dogmer er stort sett forlatt, og det er ingen nye ferdige til å innta deres plass.

Hvorvidt det eksisterer absolutte sannheter kan vi verken bevise eller motbevise. Men da tenkevnen er oss gitt, bør vi følgelig bruke den til å overveie de spørsmål som er av den største betydning for hele vår livsførsel, og vi må la vårt resonnement bli ledet av hva vi erkjenner å være sannheter i vår tid. Å tillate vår tro, vårt livssyn, å bli tyrannisert på bud og befaling – enten ulogisk eller ikke – av en annen person, en «Guds profet», har intet å gjøre med moral eller godhet. En befaling som «du skal tro» er umoralsk. Hvis vi kan tvinge oss selv til å adlyde en slik befaling, så gjør vi det, ikke fordi vi er overbevist om at det er den naturlige, gode og rette ting å gjøre, men av frykt for å mishage en guddommelig makt, og derved utsette oss for straff. Dette er det motsatte av moral, fordi vi underkaster oss et fremmed despoti for derved å vinne noe. Slike bud er levninger fra tider da menneskene trodde på krigsguder, guder for hevn og belønning; sådanne som Israels Jahve. I våre dager kunde man vente at vi skulde ha vokset ut over slik overtro, og at vi skulde betrakte det som vår plikt efter evne å bringe vårt livssyn, vår tro, våre moralprinsipper i harmoni med vår fornuft, og å bygge vår livsførsel på prinsipper som vi betrakter som riktige og rettferdige.

Når vi forsøker å danne oss et syn på tilværelsen og på verdensordenen, har vi intet annet til å lede oss enn våre iakttagelser – det vil si vår videnskapelige undersøkelse – og vår logiske tenkning. Vi føres derved til å anta at hele universet – den levende så vel som den livløse verden, den fysiske så vel som den åndelige sfære, beherskes av hva vi med en almindelig benevnelse kaller naturlover, og at disse lover bestemmer det forgangne og fremtiden. Vi kan ikke opdage noen fundamental forskjell på ubesjelet og besjelet materie eller på fysiske og åndelige prosesser. De er alle deler og utslag av naturen. Organisk liv er en form for kraft, og er underkastet de samme lover som bestemmer elektronenes og himmellegemenes bevegelser. Vi vet ikke ennå hvordan organisk liv og dets former fra først av fremkom på vår planet; men det beviser ikke at vi aldri kan nå til sådan erkjennelse. Vi vet at det en gang må ha begynt her, og at det en gang må opphøre når solen er så avkjølet at temperaturen på jordens overflate synker under et visst nivå. Dette er en uungåelig tingenes gang i universets endeløse kretsløp. Enn videre vet vi at organisk liv er uløselig knyttet til visse former av materie, og vedlikeholdes ved krafttilskudd, og at det opphører ved tillintetgjørelsen av disse materielle former og stansningen av denne energikilde. Vi kan sterilisere materien og drepe alt liv. Det er derfor neppe logisk å anta at organisk liv er noe som er helt grunnforskjellig fra prosessene ved livløs materie – de er begge et produkt av fysisk eller kjemisk energi.

Og nu sjelen? Den er en uløselig del av alle former for organisk liv – dyr og planter. Vi kan i virkeligheten ikke tenke oss noen levende form uten en sjel, eller en sjel uten en levende form. Hvor livet begynner, begynner sjelens liv, og når livet ender, ender sjelens liv. Vi kan tale om en ubevisst og en bevisst sjel, men det er oss ikke mulig å trekke grensen hvor den individuelle, bevisste sjel begynner på det opstigende tilværelsestrin av organiske former fra de lavestående planter og dyr til de høieststående pattedyr og mennesket, mer enn det er oss mulig i utviklingen av det individuelle mennesket fra egget til voksen alder. Når begynte menneskets individuelle sjel sin tilværelse? Ved tankeforestilling? Jeg tror det. Hvis det så er, kan den fra først av ikke være en udelelig enhet, da den har sin opprinnelse fra to hovedbestanddeler, spermatozoer og egget, og den avleder sine spesifikke egenskaper fra begge disse kilder. Men nu har vi utviklingen av noen egg – for eksempel bienes, uten kjønnslig befruktning. Dette fører ikke bort fra min tese. De prosesser som danner den elementære sjel over føres med kjønnscellene fra foreldrene til avkommet, og kjønnscellene blir differentiert og adskilt på de tidligste stadier i hvert individs utvikling. Sjelen kan således betegnes som kontinuerlig som livet selv gjennom alle slektledd, men den vokser til «selvbevissthet», under utviklingen av hvert individ med høiere animalske former.

Nøie forbundet med dette spørsmål om en bevisst sjel er det gamle postulat om dens udødelighet som har sin grunn i vår frykt for tilintetgjørelse, eller rettere sagt i vårt ønske om å leve. Den påstand at sjelen vedblir å leve etter oppløsningen av legemet og dets organer – ved hvis prosesser den fremkom – står i så skarp motsetning til all fornuft at den ikke kan behandles som et videnskapelig problem. Ganske naturlig opstår det spørsmål: På hvilket trin i utviklingen av de animalske former antas det at den individuelle sjels udødelighet opstod? Er den kun en særrett for mennesket? Men hvis så, besad da Neandertal-mennesket eller Pithecanthropos en udødelig sjel? Har en gorilla, eller en elefant, en hund, en tiger, en kylling, en slange, en fisk, en hummer, en østers – har hver av disse en individuell, udødelig sjel?

Hvor er det en mulighet for å angi grensen? Og hvor i universet befinner sig denne utallighet av individuelle sjeler som fortsetter sin udødelige tilværelse? Muhamedanerne er muligens langt mer eksklusive, idet de påstår at et udødelig liv er de mannlige veseners prerogativ, og at de kvinnelige skapninger ikke besidder det; men herimot vil nok utvilsomt våre moderne kvinnesaks-forkjempere nedlegge en skarp protest.

Sjelen i sin høiere utvikling er impulser, følelser, erindring, forestillinger, bevissthet, vilje og tanker. Vi kan ikke tenke oss disse virksomheter forbundet med enkeltstående elektroner eller atomer; vi må heller anta at de oppstår ved et samarbeide av elektroner eller atomer innenfor et umåtelig komplisert system. Våre undersøkelser beviser at disse legemets og sjelens virksomheter er avhengige av kjemisk kraft. Når legemet og dets organer er gått til grunne, og de deler av det innviklede system som danner sjelens sæte er adspredt, må disse sjelelige egenskaper opphøre, og den individuelle sjel kan ikke lenger eksistere som sådan; hvis den fortsetter sin tilværelse, må den være noe helt forskjellig, beøvet alle karakteristiske egenskaper ved den sjel som var en del av legemet. Og hvad er i virkeligheten vår individuelle sjel? Den er uløselig knyttet til hver del av vårt legeme, ikke blott med hjernen og nervesystemet, men med hvert funksjonerende organ, hver muskel. Forandringer som inntreder, ikke bare med hjernen, men med andre deler av legemet, - med kjønnskjertlene og andre kjertler, - kan fullstendig forandre den menneskelige sjels natur, menneskets hele karakter, og omdanne ham til en helt forskjellig personlighet, god eller ond, moralsk eller umoralsk. Ved for eksempel å foreta en operasjon på en håpløst seksuell forbryter kan man omskape ham til en ganske anstendig, moralsk person. Sjelens særegne egenskaper kan elimineres del for del fra hjernen, inntil intet er tilbake uten den mentale aktivitet av et lavtstående dyr. Legg merke til den gradvise sjelsdegenerasjon hos et menneske angrepet av syfilis. Hvilken sjel skal leve videre?

For mange mennesker kan det være en trøst å tro at sjelen er udødelig, og at det er et liv etter dette hvor det kan gis et vederlag for lidelser og mangler ved denne jordiske tilværelse; men det er selvfølgelig en mindre egoistisk, en stoltere og sundere tro å mene at vårt liv er her og nu, at vi er forbigående ledd i en uavbrudd kjederekke fra fortid til fremtid, at vi kun lever videre i kraft av våre tanker og handlinger, og i våre etterkommere, og at vi derfor må utrette det beste vi formår i dette ene liv. Dette livssyn er skikket til å styrke solidaritetsfølelsen, og det danner et sundere grunnlag for vår livsførsel, og for samfundets fremskritt enn foreldede illusjoner og påstander, og en teori som hviler på den egoistiske tanke om individets frelse i et annet liv.

Uopløselig forbundet med disse spørsmål er det gamle problem om den frie vilje. Når alt som hender er underkastet naturlovene, når alle våre handlinger, store eller små, bestemmes av de endeløse rekker av årsak og virkning i fortiden, er det naturligvis ingen plass for fri vilje, og det kan virkelig ikke bli noe ansvar i den forstand som vi i almindelighet oppfatter det. Alle de ærlige forsøk som er blitt gjort av store tenkere på å omgå dette enkle faktum, synes mer eller mindre forgjeves. Naturens lover er ubønnhørlige, vi kaller denne årsak «vilje» eller «Gud». Et menneskes hele personlighet, hans egenskaper, hans karakter – bestemmes av fødsel og miljø, av arv og oppdragelse. Det kan kanskje sies at en sterk mann kan mer eller

mindre opdra sig selv, og danne sin egen karakter ved egen vilje. Men denne vilje er ikke fri og uavhengig. Den er selv en arvet egenskap, og kan være blitt styrket eller svekket ved oppdragelse og miljø. Dens virksomhet er hvert øieblikk bestemt av foregående årsaker. Et individ kan derfor i virkeligheten ikke mer skape sin egen karakter enn et tre kan skape sine egne grener. Enten en mann blir hva man kaller god eller slett, moralsk eller umoralsk, og hvilke anskuelser han har, beror helt og holdent på hans arvede egenskaper, og hvordan de er blitt påvirket og utviklet ved oppdragelse og miljø.

De som frykter for at denne lære kan utslette ansvarsfølelsen som er så viktig for alt socialt liv, kan muligens finne trøst i å vite, at i det øieblikk vi handler tror vi alle at vår beslutning er fri. Selv den mest utpregede determinist handler under den illusjon at når han er i tvil om hva han skal gjøre, så avhenger hans endelige beslutning av ham selv, og ikke av tidligere årsakers resultater. Denne idé, selv om den er en illusjon, synes å være nødvendig for samfundets trivsel, og det er neppe mulig å utrydde den i praksis fra den bevisste sjel som den er en del av – en sjel hvis tilværelse bestemmes av foregående årsaker.

I nøie sammenheng med denne deterministiske lære er spørsmålet om formål. Hvis alt bestemmes av naturlovene, hvordan kan det da være noe formål med det hele? Sannheten er at de evige lover er fordi de er, og kan ikke tjene noe formål utenom sig selv. Enkelte resonnerer imidlertid så at hvis det intet formål er, da blir hele det universelle liv meningsløst. Men dette beviser intet. Hvem har rett til å påstå at universet må ha en mening? Mening og formål, er det i virkeligheten ikke egoistiske ideer som tilhører vår lille, organiske verden? Er de anvendelige på universet og dets evige kretsløp?

Når vårt blikk i en stjernelys natt løftes mot himmelrummet og vandrer innover det uendelige rum mot andre melkeveier, og vi henrykkes av det heles vidunderlige storhet, av dets sublime majestet, får vi en følelse av at dette er, alltid var, og alltid vil være, og krav på mening og formål svinner inn til betydningsløse bagateller. Engang for uendelige tidsrum tilbake opstod og utviklet det organiske liv sig på denne lille planet, og en dag vil det igjen forsvinne. Er det ikke å forlange for meget at det også skulde ha en mening, et formål utenom sine egne alltid skiftende foreteelser? Vi kan si at formålet med at kornet gror på våre marker er å skaffe føde for mennesker, da jo kornproduksjon er vår spesialitet, men det vilde være latterlig innbilning å si at solen skinner for å få vårt korn til å vokse, eller å tro at formålet med stoff og kraft er å gjøre vår tilværelse mulig på denne klode.

For mange mennesker synes det å være meget vanskeligere å opgi tanken på et formål med eksistensen og en viss verdensplan enn å godta determinismens lære, og forkaste ideen om den frie vilje, uaktet den ene er en uundgåelig følge av den annen. Men det gjelder her som i tilfellet fri vilje, vi handler ikke overensstemmende med teori; - i praksis handler vi alle som om det skulde være en hensikt med vårt liv. Vi kan ikke mer komme vekk fra denne ide enn fra ideen om en fri vilje; den er for dypt rotfestet i den menneskelige natur, idet den er bestemt av tidligere årsaker.

Det er imidlertid innlysende at når den såkalte materialistiske livsanskuelse ovenfor skissert, utspredtes og gjennomtrenger almindelige menneskers tankeliv, blir alle deres filosofiske og religiøse forestillinger om til værelsen dypt rystet. Gamle tros-setninger, gamle religiøse systemer, dogmer og overtro som dannet de viktigste holdepunkter for deres livsanskuelse, kan ikke lenger oprettholdes, og det er neppe noen fyldestgjørende og tilfredsstillende nye doktriner som kan innta deres plass. Verre imidlertid enn dette er det faktum at ideen om moral hittil almindeligvis var knyttet til religionen, at de gjengse moralregler hovedsakelig hadde sin opprinnelse i overtro, og at man måtte adlyde dem for å behage noen overnaturlige vesener, eller for å erholde en belønning her eller i et annet liv. Mennesker som oppdager villfarelsen i sine gamle overtroiske forestillinger og kaster dem over bord, kan derfor også komme til å kaste sine etiske grunnsetninger over bord uten å være i stand til å finne nye. De taper således sin åndelige balanse, sitt fotfeste i livet. Deres moralske og sociale ideer blir et bytte for tidens vinder eller forsvinner i smeltedigelen. Denne tingenes tilstand vil uundgåelig skape uro, uvisshet, forvirring og villfarelse som ofte forgrener sig videnom i likhet med kommunistiske ideer, og det øver en uheldig innflytelse på alt sosialt liv, og på samfundets lykke. Det lammer håpet om en bedre fremtid.

Men tros alt dette drømmer vi om en ny tidsepoke for menneskeslekten, om et lykkeligere liv, om vedvarende fred, om brorskap og velvilje mellom individer, klasser og folkeslag, om gjensidig tillit og samarbeid. Kan denne drøm virkeliggjøres? Det finnes folk som tror at en bedre verden kan skapes ved plutselig iverksatte forbedringer, ved diktatoriske befalinger, ved makt, ja, selv ved revolusjoner. Det var folk av denne innstilling som foreslo å «drive krigen ut med krig», men alt de opnådde var ødeleggelse. Det gamle ord om at Beelzebub må drives ut ved Beelzebub er et farlig ordtak. Ondt vil skape mer ondt, krig mer fiendtlig følelse, og bruken av tvang nødvendigheten av mer tvang. Den vedvarende bedring av verdenslivet nåes ikke ved snarveier av denne art; den må komme ved gradvis vekst innenfra. Den kan kun vinnes ved kunnskap og opplysning, og tiden dertil er nødvendig. Det hjelper ingenting å si at menneskene skal først søke Guds rike, med mindre vi vet hva slags Gud det er, og om han kan tilfredsstille tidens krav. Guden kan ikke lenger være et despotisk overnaturlig vesen der gir bud som vi må adlyde enten vi finner dem rimelige eller ikke. Han må være godhetens kilde, det moralprinsipp som skal lede all vår gjerning og ferd i livet.

Man kan ikke vente at moralregler skal være mer absolutte og evigvarende enn andre menneskelige ideer. Det er naturlig at det som betraktes som moralsk vil skifte etter tid og omstendigheter. Mange moralske bud som fremdeles forkynnes den dag i dag, er vitterlig tilbakelagt stadium, ja, de er endog skadelige. La oss ta et eksempel på hva der betraktes som seksuell moral. Etter et prinsipp er formålet for seksuell forbindelse den å få barn. Det er derfor moralsk å få dem, og umoralsk å forhindre undfangelse, selv om barnene uundgåelig fødes for å tilbringe sitt liv i elendighet og med dårlig helbred.

La oss så se på den nasjonalistiske morallov. Når en mann virker for sitt land, må han sette sine egne private moralprinsipper ut av betraktning; hvis han ser en vinning for sin nasjon ved denne oppgivelse, antas det å være hans moralske plikt å lyve, bedrage, stjele hemmelige dokumenter, røve og myrde. Og hvis han har hell med sig, roses han som en stor

fedrelandsvenn og sitt lands velgjører. Hvis en mann blir befalt å reise til et fiendtlig land som spion, er det hans moralske plikt å reise, og ved hjelp av knep å få avsløret fiendens hemmeligheter. Hvis han gripes, vil han bli skutt, og de soldater som får befaling til å skyte ham, er moralsk forpliktet til å gjøre det, selv om de muligens er overbevist om at han i virkeligheten er en utmerket mann med fremragende moralske egenskaper.

Det er nødvendig å bygge op en ny, rettferdig morallov i samklang med tidsmessige synsmåter, befridd så meget som mulig fra overtro, og på grunnlag av de gamle prinsipper om solidaritet og kjærlighet. Det må tydelig understrekes at moralregler ikke er bud som vi må adlyde på grunn av frykt – det laveste instinkt hos mennesket – men at de er gode i sig selv, fordi deres overholdelse fremmer menneskenes lykke her i livet, og har ingenting å gjøre med den egoistiske tanke om en individuell frelse i en annen verden. Som regel kan det vel sies at moralske handlinger er sådanne som i sine sluttvirkninger er et gode for individet som for samfundet, mens umoralske handlinger er de som til slutt skader samfundet eller individet, eller begge.

Hvis vi virkelig har håp om å kunne nærme oss en bedre fremtid for menneskeheten, er den første betingelse å ha mot, og ikke la os beherske av frykt. Vi trenger mot til å kaste til side gamle plagg som har hatt sin tid, og ikke lenger passer for de nye slektledds behov; vi må arbeide rolig og med tillit for å kunne legge et nytt og tryggere grunnlag for den enkeltes så vel som for samfundets etiske liv. Fremfor alt må vi ikke tillate frykt å holde mistillit og fientlige følelser mellom klasser og nasjoner i live, da dette er den alvorligste trussel for fremtiden. Nasjonene frykter hverandre, og har den opfatning, at for å beskytte sin fremtid er det nødvendig å væbne sig mot enhver nabo. Vi ser at noen av dem synes også å mene at krigsmakt øker deres evne til å holde en mulig fiende undervunnet, men for en upartisk tilskuer må denne metode vise sig å ha nettopp den motsatte virkning. Det er jo innlysende at så lenge som denne slags synsmåter er de herskende blant nasjonene, er det intet håp om å sikre en varig fred. Hvis nasjonene kunde overvinne den gjensidige frykt og mistillit hvis mørke skygge nu kastes over verden, hvis de kunde møtes med tillit og velvilje for å ordne sine mulige uoverensstemmelser, vilde de lett kunne være i stand til et samarbeide som vilde sikre en varig fred til velsignelse for hver enkelt av dem, til lykke for den hele verden. Et annet nedslående faktum er mangelen på nesten en hver art av moral i internasjonal politikk, og i nasjonens holdning overfor hverandre helt frem til våre dager. Hva de enn måtte ha bekjent med sine leber, i praksis har det allikevel hersket et åpenbart anarki, som gav en nasjon rett til å foreta sig hva det skulde være når den bare hadde den nødvendige makt i beredskap. Det kan fremholdes at siden opprettelsen av Folkeforbundet og den permanente rettsdomstol i Haag har det i allfall til en viss grad skjedd en forandring. Men muligens blev disse institusjoner satt på fote ikke så meget av kjærlighet til retten som av hensyn til sikkerhet. Det står ennå tilbake å se om de makter som gikk i borgen for disse institusjoner finner det formålstjenlig å redusere sine rustninger.

Og hva klassekamp angår, er det i sannhet vanskelig å forstå hvorfor alle disse streiker og «lock-out»er fremdeles er nødvendige, og hva grunnen er til at klassene ennå ikke har sett en utvei til å finne en mer rasjonell måte å avgjøre sine tvister på. Det er åpenbart følgen av en

beklagelig mangel på solidaritetsfølelse på begge sider. Når man tar i betraktning alle moderne oppfinnelser og fremskritt i videnskap, bedre hygiene og medisinsk hjelp, skulde det selvfølgelig være mulig materielt å forbedre alle klassers livskår for å gjøre livet rummeligere, rikere, sundere, og lykkeligere for alle borgere, og derved i høi grad utjevne forskjellen mellom fattige og rike. Ved moderne forbedringer i arkitektur kan beboelsesleiligheter bli mer praktiske, og mer komfortable for de fattige klasser. Det i høi grad forbedrede kommunikasjonsvesen, automobiler, rutebusser, sporvogner, jernbaner, o.s.v., gjør det mulig for folk å bo rummeligere, i stedet for å stuves sammen i trange gater. Radio, kino, grammofon og andre oppfinnelser gjør det mulig for nesten alle å skaffe sig underholdning; og i betraktning av at tøy kan kjøpes billig, ser de fleste mennesker sig i stand til å klæ sig ganske pent. Vi har således midler til å skape en lysere, mer tilfredsstillende tilværelse for alle mennesker, og det er overlatt til oss å bruke disse midler. Vi skulde derfor ha grunn til å se fremtiden i møte med tillit og håp.

Sociale spørsmål kan ikke lenger løses ved klassekamp mer enn internasjonale problemer kan avgjøres ved krig mellom nasjoner. Krig er negativ og vil før eller senere lede til undergang, mens godvilje og samarbeide er positive og danner det eneste trygge grunnlag til å bygge en bedre fremtid på. Hvis alle klasser kunde møtes i full tillit, med samme iver efter å kunne virke sammen for å opnå en varig bedring i alt som vedrører et folks liv og forhold, da, kun da, vil man kunne opnå en ordning til gagn for alle parter. Borgerne må rolig undersøke sitt lands naturmuligheter, hva bedriftsliv de rummer, og hvordan disse praktiske foretagender og utbytte av dem kan fordeles blandt de forskjellige klasser og blandt folket på rett og rettferdig måte. Men for å nå dette ønskemål må hver klasse naturligvis være beredt til å bringe ofre. Det som er nødvendig er at følelsen av solidaritet og nestekjærighet må gjennemtrenge alle våre handlinger og tanker. Og vi skal alltid huske på at kjærighet og toleranse er de skjønneste trær i skogen.